

Borovi Dániel

Erzsébet királyné magyarországi portréi

Ikonográfiai vázlat

A 19. századi magyar és birodalmi közjogban az uralkodó felesége nem játszott tényleges szerepet. Hatalmi jogosítványa nem volt, a struktúra működésébe hivatalosan nem szólhatott bele, az uralkodó halála esetén nem örökölte a trónt. Bár formálisan abszolút „felül” volt, hatalmi értelemben a szerepe erőteljesen korlátozottnak számított.¹ Így reprezentatív portréjának közintézményekbe elhelyezése is inkább lehetséges volt, mint szükségszerű.

Mindezek ellenére Erzsébet királyné a hatvanas évek végétől, azaz politikai szerepvállalásának – a kiegyezés létrehozásában vállalt informális, támogató szerepének – epizódjától kezdve mind gyakrabban jelent meg a közintézmények falain. Erzsébet a korszak magyar közéletének leggyakrabban ábrázolt nőalakjává vált, és mint ilyen, bizonyosan őt illeti meg az első hely az újkori magyar történelem uralkodófeleségei között is.

Tanulmányomban Erzsébet királyné magyarországi rendeltetési helyre szánt és/vagy magyar művész által készített portréinak ikonográfiai vázlatát szeretném nyújtani a császári pár házasságkötésétől (1854) az uralkodóné haláláig (1898), kitekintéssel a Monarchia felbomlása előtt keletkezett posztumusz, elsősorban kommemoratív célú alkotások főbb jellegzetességeire is.

Az ifjú császárnéről már az 1850-es években rendkívül nagy számban készülő ábrázolások között igen hamar, 1854-ben, majd valószínűleg az első, 1857-es magyarországi látogatásával összefüggésben is megjelennek a jellemzően bécsi kiadású, magyar díszruhás portrék, főleg a sokszorosított grafika műfajában.² Az 1867-es koronázást megelőző közel másfél évtizedből azonban rendkívül kevés, Erzsébetet magyar díszruhában és/vagy magyar uralkodónéként mutató, festett, egészalakos reprezentatív ábrázolás ismert.

A legkorábbi olyan grafikák, amelyek a fiatal császárnét magyar díszruhában mutatják, Eduard Kaiser 1854-es litográfiái. Nem meglepő módon – hasonlóan Ferenc József ábrázolásaihoz – az egyik legkorábbi ismert festett portré sem önálló kompozíció, hanem az Eduard Kaiser 1854-es, magyar ruhás litográfiája nyomán készült, magas kvali-

¹ GERŐ 2004. 110.

² Erzsébet nyilvánosan először 1854. április 26-án jelent meg magyar díszöltözetben, amikor a császári pár házasságkötését (április 24.) követően Magyarország gratuláló küldöttségét fogadta. A császár saját huszárezredének egyenruhájában jelent meg. *Budapesti Közlöny*, 1854. április 28. 2286. Az a tradíció, hogy a Habsburg uralkodók a magyar királlyá koronázásuk, majd a későbbiekben magyar vonatkozású nyilvános szerepléseik alkalmával magyar nemesi viseletben jelenjenek meg, ezzel is reprezentálva, hogy tiszteletben tartják az ország hagyományait, II. Miksa 1563. évi pozsonyi koronázásával indult. A magyar díszruhás (festett) portrék Mária Terézia magyar királynői reprezentációjában kaptak először markáns szerepet. Erről bővebben lásd: SERFŐZŐ 2022.

Korai magyar díszruhás sokszorosított grafikai lapok például: Eduard Kaiser 1854-es litográfiája, MNM TKCs, ltsz. 56.1282; ugyanez az ábrázolás páros portréként a huszáregyenruhát viselő Ferenc József portréjával kiegészítve, ugyancsak 1854-ből, MNM TKCs, ltsz. 56.1247; Richard Schwager és Franz Wolf litográfiája, MNM TKCs, ltsz. 56.1225.

tású alkotás.³ Viszonylag korai keletkezési dátumán túl sajátos ikonográfiájával is kitűnik Klimkovics Ferenc kassai festő magyar díszruhás, egészalakos portréja, amely párdarabjával, a huszártábornoki egyenruhát viselő Ferenc József arcképével együtt ifj. Lánczy József, Abaúj vármegye főispánja megrendelésére készült.⁴ A portréfej előzménye – beleértve a hajviseletet is – Ludwig Angerer bécsi udvari fotográfus egyik nappali ruhás felvétele, amelyet az osztrák kutatás 1863–1864-re datál.⁵ A test és a környezet előképe sajátos: a művész a korszak európai uralkodóházai és arisztokráciája körében legdivatosabb német portréfestő, Franz Xaver Winterhalter egyik egészalakos ábrázolását követte, amely azonban nem Erzsébetet, hanem a francia császárnét, Eugéniát jelenítette meg.⁶

Az Erzsébetet magyar királynéként megjelenítő 1867 utáni ábrázolások – festmények, grafikák és szoborportrék – leggyakoribb forrása az a fotósorozat volt, amely az uralkodónét magyar díszöltözetben, a 19. századig visszavezethető hagyomány szerint a magyar koronázási díszruhában ábrázolja.

Az 1867-es koronázási ünnepségek során Erzsébet magyar díszöltözetben jelent meg. Az együttes fekete bársonyderékből és – a szertartás alatt – gazdag ezüsthímzéssel díszített szoknyából állt. A koronázás különböző eseményeinek leírásai között tapasztalható eltérések felvetik annak lehetőségét, hogy a ruhaderékhoz több szoknya tartozott.⁷ Az öltözék nem maradt fenn, Erzsébet azt a hagyományoknak megfelelően a veszprémi püspökségnek ajánlotta fel.⁸

Nem ismerünk olyan eredeti fotográfiát a koronázás szertartásáról, amelyen a királyné és az általa viselt öltözék(ek) láthatóak lennének.⁹ Az 1867-es és azutáni magyarországi Erzsébet-ábrázolások – legyen szó akár a koronázás eseményképeiről, akár önálló portrékról – szinte kizárólagos forrása így Emil Rabending fotósorozata lett,¹⁰ amely érthető módon már a 19. század végén 1867-es datálást kapott.¹¹ Ismerete és használata a koronázás idején mutatható ki először. Pontos datálható grafikai feldolgozásai között a legkorábbi talán a *Vasárnapi Ujságnak* a koronázás alkalmából, a folyóirat 1867. június 16-i számában publikált Ruzs Károly-metszete.¹² A fotók 1867-es datálását sokáig a modern szakirodalom is kritika nélkül átvette. Ugyanígy továbbélt az az elképzelés is, hogy a felvételeken egyértelműen a koronázási díszruha látható. Ulla Fischer-Westhauser a sorozattal kapcsolatban már 1998-ban új, 1866-os datálást javasolt. Ennek alapja az volt, hogy a fotók egyes példányainak verzóján Rabending arra hívja fel vásárlói figyelmét,

3 Az ismeretlen rendeltetési helyre készült festményt párdarabjával, a huszártábornoki egyenruhát viselő Ferenc Józsefet ábrázoló portréval együtt a szegedi Móra Ferenc Múzeum őrzi, ltsz. 50.21.1.

4 A festmény keletkezéstörténetéről és azonosításáról bővebben lásd: BORÓVI 2022.

5 MRAZ – FISCHER-WESTHAUSER 1998. 64–65., 138.

6 Az előképválasztás lehetséges indokairól lásd: BORÓVI 2022.

7 F. DÓZSA 2012. 112–113.

8 A ruha későbbi sorsáról lásd: BORÓVI 2016. 91–92.

9 A koronázás ábrázolásait – különös tekintettel az eredeti fotókra és kompilált montázsokra – Tomsics Emőke dolgozta fel. TOMSICS 2015.

10 MNM TF, ltsz. 388/1957 Fk (szemből, egész alak, nagy méret), 1933/1957 (profil, egész alak, nagy méret), 1423/1952 (profil, egész alak), 74.307 (szemből, egész alak), 55-1933, 3396/1958 (szemből, félalak), 59-1933 (profil, félalak), 1415/1952 (hátról, egész alak). MFM, ltsz. 76.35, 246/1999.

11 Így szerepel már 1898-ban is, hasonlóan Rabending 1869-es reprezentatív Ferenc József-portréfotójához. MÁRKI – BEKSICS 1898. 653.

12 *Vasárnapi Ujság*, 1867. június 16. 293.

hogy aktuális műtermét (Hotel National, Taborstraße) csak 1866 végéig fogja használni, utána új címre költözik.¹³

A datálás kérdésében szolgált új információkkal Pálincás Patrícia 2015 végén publikált írása.¹⁴ A kutató a korabeli osztrák sajtót áttanulmányozva bukkant rá olyan tudósításokra, amelyek szerint Erzsébet 1866. március 17-én, tehát közvetlenül a megegyezést is elősegíteni szándékozó magyarországi látogatása¹⁵ után Rabending műtermében magyar díszruhás fotósorozatot készíttetett magáról. A császárné a fényképezés alatt magyaros fehér selyemruhát viselt fekete bársony ruhaderékkel, diadémmal.¹⁶ A fotók a következő hónapban már a nagyközönség számára is hozzáférhetővé váltak.¹⁷ Mivel nem tudunk más olyan alkalomról, amikor Erzsébet élete során magyar díszruhában fotografáltatta volna le magát, egyértelműnek tűnik, hogy a sajtóhírek az általunk ismert Rabending-sorozatra vonatkoznak. Schrecker Ignác pesti fotográfus 1866 júniusában folyamodott ugyan azért, hogy Erzsébetet műtermében, magyar díszruhában lefényképezhesse,¹⁸ nincs nyoma annak, hogy kérését teljesítették volna.

A koronázási ruhával (vagy ruhákkal) kapcsolatos írott források és a fotósorozaton látható ruha közötti eltéréseket mérlegelve valószínűleg akkor járunk el a legpontosabban, ha azt mondjuk, hogy a Rabending-sorozaton Erzsébetnek egy 1866 tavaszán viselt magyar díszruhája látható, amelynek ruhadereka nagy valószínűséggel a koronázási öltözék részét is képezte, a fotósorozat pedig 1867-től a koronázási ruha ábrázolásának gyakori képi forrásaként szolgált. A fotót felhasználó festők legtöbbször az élő modell helyett használták Rabending felvételeit, de néhány jelentősebb korai portré esetében a fotográfiák az élő modelltől készült fejtanulmányt egészítették ki.

Erzsébet valószínűleg első koronázási díszruhás reprezentatív, egészalakos portréja Wagner Sándor alkotása. A művész 1867-ben a Nemzeti Múzeum számára festette meg a királyné arcképét. A megrendelést több mint egy évvel a koronázás előtt kapta,¹⁹ a befejezett kép a Rabending-fotók ismeretéről tanúskodik. A budapesti Erzsébet Királyné Emlékmúzeum 1911-es katalógusa szerint, amit Wagner 1910-es visszaemlékezése is megerősít, a festő 1867 nyarán a Hofburgban készített Erzsébetről fejtanulmányt.²⁰ A Münchenben megfestett képet az év őszén Bécsben állították ki,²¹ 1868 januárjában pedig

¹³ MRAZ – FISCHER-WESTHAUSER 1998. 82.

¹⁴ PÁLINCÁS 2015.

¹⁵ A látogatásról bővebben lásd: VÉR 2012.

¹⁶ *Fremdenblatt*, 1866. április 19. 6.

¹⁷ Erschienenene Neuigkeiten des österr. Kunsthandels. *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1866. április 20. 95.

¹⁸ AT-OeStA/HHStA XII/26. Kart. 13. Nr. 231/866. fol. 741–744. Schrecker Ignác felségfolyamodványa Erzsébet császárnénak. Pest, 1866. július 10.

¹⁹ MNM TKCs, ltsz. 487. Jelenleg letét a Gödöllői Királyi Kastély Múzeumban. A megrendelés költségeinek fedezésére országos gyűjtés indult. Az ezt kezdeményező Mátray Gábor szerint a Nemzeti Múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston 1866 februárjában „eszközölte ki” az uralkodó(pár)nál az engedélyt, hogy a királyné életnagyságú portréját a múzeum számára megfestessék. MÁTRAY 1868. 82. (Részben téves évszámokkal). A gyűjtőív példánya: MNL PML IV. 254. 13137/866. fol. 1.

²⁰ SZALAY 1911. Kat. III. 11.; Wagner Sándor: Wagner Sándor visszaemlékezései. *Vasárnapi Ujság*, 1910. május 1. 369–370. A kép: MNM TKCs, ltsz. 1867. Jelenleg letét a Gödöllői Királyi Kastély Múzeumban.

²¹ *Fővárosi Lapok*, 1867. október 20. 968.

már Pesten, a Képzőművészeti Társulat kiállításán aratott mérsékelt sikert.²² A *Vasárnapi Ujság* 1868 májusában már arról tudósított, hogy a kép ki van állítva.²³ A figura és a környezet viszonyában Wagner választotta az egyik legeredetibb megoldást a Rabending-fotók felhasználói között. Az állóalakos reprezentatív portré műfajában szokatlan módon határozott mozgásképzetet kelt azzal, hogy a királyné alakját a képsíkra átlósan elhelyezett, a képszélek által elvágott lépcsősor pihenőjére helyezi.

Kovács Mihály 1869-ben Temes vármegye megbízásából festette meg a királyi pár arcképét, a megyeháza gyűlésterme számára. A művész nehézségeiről a *Fővárosi Lapok* így számolt be:

„Fénykép után készíté, de az arcszínt látni szerette volna »természet után« mielőtt művét befejezné. Elment több helyre, hol a Felségek megjelentek, de nem sikerült őket közlelől szemügyre vennie. Képei sikerének azonban híre futván, nem rég tudósíták, hogy a miniszterelnök és neje meglátogatják műtermét. Meg is látogatták, s a kép megtetszett nekik. Pár nap múlva aztán a főudvarmesternő azzal lepte meg a művészt, hogy a királyné ülni fog előtte. Csakugyan a királyné megjelent, pompás fejér mór-selyemben, szívélyes mosollyal. »Hogy álljak?« – kérdé tőle magyarul. A művész előterjeszté kérelmét, s az arcképet igen sikerülten fejezte be.»²⁴

Kovács a ruhadereket Rabending fotója alapján festette meg. A szoknyát, a fátylat és a csipkekötényt – a koronázási ruha leírásainak megfelelő – gazdag ezüsthímzéssel ábrázolta. A festmény sikerét jelzi, hogy Andrassy Gyula miniszterelnök is rendelt belőle másodpéldányt,²⁵ így a művész csak késve küldhette el alkotását Temesvárra.²⁶

Székely Bertalan Návay Tamás főispán javaslatára Csanád vármegye által 1868-ban tett megrendelésre a makói megyeháza dísztermébe készítette el Erzsébet arcképét 1869-ben, egy Deák Ferenc-portré párdarabjaként.²⁷ A fej, a figura beállítása és az öltözék tekintetében Székely részletekbe menő pontossággal követte a Rabending-fotót. Az egészalakos fotó használatára utal, hogy Székely a fotóműterem szőnyegének mintáját változtatás nélkül átvette. A szoknya viszont a fényképen láthatónál lágyabb tömeget és gazdag ezüsthímzéses díszítést kapott. Az itt tárgyalt portrék alkotói közül Székely Bertalan az egyetlen, akiről biztosan tudható, hogy látta a koronázási díszruhát a szertartás alatt. A művészt ugyanis a rendezőbizottság bízta meg, hogy készítsen akvarelleket a koronázás eseményeiről, amelyeken ezért személyesen is részt vett.²⁸

A fiatal, koronázási díszruhás (a Rabending-sorozatot követő) alak a magyar királynéi reprezentatív arcképek szinte kizárólagos típusa lett Erzsébet életének a koronázást követő több mint harminc évében. A koronázási ruha a kiegyezést követő négy évtizedben ké-

²² Két festvény a képzőművészeti társulat csarnokában. (Wagner Sándortól és Székely Bertalantól). *Fővárosi Lapok*, 1868. január 26. 82–83.

²³ *Vasárnapi Ujság*, 1868. június 21. 300.

²⁴ *Fővárosi Lapok*, 1869. április 16. 343. Köszönöm Farkas Zsuzsának, hogy a forrásra felhívta figyelmemet. A festmény jelenleg lappang.

²⁵ A portré ezen példánya a Fővárosi Képtárban őrzöttel azonosítható. BTM FK, leltári szám nélkül. Jelenleg letét a Budavári Önkormányzat Polgármesteri Hivatalában.

²⁶ Kovács Mihály ezzel kapcsolatos levelét közli: BERKESZI 1909. 13–14.

²⁷ JAM, ltsz. 82.24.1. Vázlata Székely 1867–69 körüli vázlatkönyvében, MTA KKt, MS 5005/230. f. 13. BAKÓ 1999. 146. Kat. 71.

²⁸ FARBAKY 2015. 28–29.

szült portrékon komoly transzformáción ment át, legtöbbjük valószínűleg a valódi ruha ismerete nélkül készült.

Erzsébet a kiegyezés eseménysorát követően nem vállalt tevékeny szerepet a magyar közéletben, bár gesztusokat továbbra is tett.²⁹ Nagyobb nyilvánosságot kapó magyar díszruhás közszereplése azonban az ezt követő közel harminc évben nem volt. A hatvanas évek végétől semmilyen fényképfelvételt nem készíttetett magáról.³⁰ Magyarországon a reprezentatív portré műfajában a fiatal, koronázási ruhás Erzsébet ikonográfiai típusa így egyre általánosabbá vált. A „magyarul érző” királyné képének fenntartása a Ferenc Józsefhez fűződő viszony ambivalenciája miatt társadalmi-pszichológiai szükség is volt – a típus általánossá válásában bizonyára ez is közrejátszott.³¹ E kép fenntartása egyfelől a magyarok tradícióra sokat adó világképét figyelembe véve a múltra való hivatkozás formájában nyilvánulhatott meg (ezt képviselhetnék az állandósuló Rabending-referenciák), másrészt az ismert típusnak a jelenhez közelítésével volt megvalósítható. A leggyakrabban a Rabending-fotók nyomán készült portrék között – ahol változatosságot mindössze az eltérő kvalitás ad – ilyen sajátos megoldást jelentenek Than Mór és id. Vastagh György arcképei, amelyeken a festők a koronázási ruhás típus korszerűsítését kísérelték meg – egyrészt az öltözék átalakításával, másrészt újabb vagy újabbnak vélt portréfejek beemelésével.

A Zombori Városi Múzeum (ГраДСКИ музеј Сомбор) őrzi Than Mór 1875-ös Erzsébet arcképét. A festő a királynét a koronázási díszruhában jelenítette meg, a fej megfestéséhez viszont Georg Raab 1873-as báli ruhás arcképét³² használta, a portrén ábrázolt smaragd ékszergarnitúrát is átvéve.

Vastagh 1879-es, a szombathelyi megyeháza számára készült reprezentatív Erzsébet-portróján³³ Ludwig Angerer egy 1863–1864-es, nappali ruhás Erzsébet-fotóját³⁴ használta fel, a beállítást és a fejet a hajviselettel együtt is onnan kölcsönözve, hogy egy olyan arcképet hozzon létre, amelyen a királyné a koronázási ruha jellegzetességeit mutató, viszont részleteiben egyéni megoldású és divatosabb szabású – turnűrös szoknyarészű – öltözetet visel. Ez a megoldás azért is sajátos, mert a magyar díszruha – amely az ötvenes-hatvanas és a kilencvenes évek női divatjának alapvetően forgásszimmetrikus szoknyaformáival könnyen összeegyeztethető volt – a hetvenes-nyolcvanas években, a turnűr divatjának idején nem követte a változásokat.³⁵

A gyulai vármegyeháza számára Vastagh által 1899-ben, tehát már Erzsébet halála után festett arckép³⁶ és variációja, a csak reprodukcióról ismert, talán Újvidékre készített

29 1876 januárjában például felkereste Deák Ferenc ravatalát, amely eseményről minisztériumi felkérésre Zichy Mihály készített monumentális festményt. A témáról bővebben lásd: RÓKA 2001.

30 Utolsó, az új datálás szerint 1867 nyarán készült műtermi portréfotójáról lásd: BOROVI 2012a. 121–122.

31 A „magyar Habsburg” szükségét a korszak magyar közgondolkodásában, és azt, hogy Erzsébet királyné miért és hogyan tölthette be ezt a szerepet, Gerő András elemezte szellemes tanulmányaiban. GERŐ 1992. 12–13.

32 1874-ben festett másodpéldánya: Belvedere, Bécs, ltsz. 8841.

33 MNM TKCs, ltsz. 53.116. A kép a szombathelyi múzeumból került 1952-ben ajándékként a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.

34 A sorozat képei: MRAZ – FISCHER-WESTHAUSER 1998. 64–65., 144. Kat. 95–98.; MNM TF, ltsz. 1404/1952, 57-1933.

35 F. DÓZSA 1990. 17.

36 Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba. Köszönöm Kaján Mariannának, hogy felhívta figyelmemet a festményre. A portré avatására 1899 októberében került sor. A vármegye új képei. *Békes*, 1899. október 22.

portré³⁷ ugyancsak sajátos: az egyéni részletekkel alakított koronázási díszruhát viselő királyné feje 1863–1864 körüli Angerer-fotó vagy még inkább az utóbbi felhasználásával készült, az „idősebb” Erzsébetet mutató, 1897 körüli, enyhén idősebbre retusált változat³⁸ nyomán került megfestésre.

Az öltözék tekintetében a legszokatlanabb megoldást Vastagh György 1883-as, a szegedi városháza számára készített uralkodói portrépárjának Erzsébet-ábrázolása képviseli. A festő Georg Raab 1877-es, élő modell után készült képének³⁹ nehézkes variánsát hozta létre. Az előképen ábrázolt báli öltözék derekát Vastagh gyöngyös fűzéssel magyaros jellegűvé alakította. A szoknya pedig az eredeti festményen látható, a hetvenes évek végére jellemző szűk fazonhoz képest a divat aktuális változásait követve turnúrré terebélyesedett. A Raab-portré nyomán készült metszetet 1879-ben a *Vasárnapi Ujság* publikálta a királyi pár ezüstkadalma alkalmából egész oldalas mellékletként.⁴⁰ A portréről a Victor Angerer-, és ennek nyomán a Koller-műterem fotóreprodukciója is ismertté vált Magyarországon. Az utóbbit többek közt a *Vasárnapi Ujság* közölte mellékletként a 25 éves koronázási jubileum tiszteletére a király friss fotójának párjaként 1892-ben.⁴¹ Raab portréja emellett birodalomszerte – főleg a Lajtán túl – az emléklapok, ajándéktárgyak kedvelt motívumává is vált a 19. század utolsó két évtizedében. A győri városháza 1899-ben készült Erzsébet-arcképe szokatlan módon minden magyaros jellegzetességet nélkülöz: a Raab-portré színvonalas másolata.⁴²

A Rabending-fotót követő koronázási ruhás típus az 1880-as években kezdett szinte kizárólagossá válni, azért is, mert a magyar ruhás fiatalasszony képének további, újabb hiteles ábrázolások bevonásával történő korszerűsítése – ilyen ábrázolások híján – már nem volt megvalósítható. A millenniumra a páros portrékon – legyen szó akár reprezentatív arcképről, akár populáris grafikáról vagy emléktárgyról – a hetvenedik évéhez közeledő uralkodó mellett egy (legfeljebb) érett asszony foglal helyet. Így például a Hauszmann Alajos által tervezett új Igazságügyi Palota dísztermének Erzsébet-képe, Bruck Lajos műve is a koronázási díszruhát viselő fiatal királynét ábrázolta.⁴³ Párdarabja természetesen az idős – a Szent István rend nagymesteri ornátusát viselő – Ferenc József arcma volt.⁴⁴ A Keleti pályaudvar számára 1897-ben mintázott Zala György-féle portrépár Erzsébetje „*díszmagyarban, viruló egészségben és ifjúságban, az 1867-iki arckép alapján*” került ábrázolásra, „*mely leginkább átment a köztudatba*” – írta a büsztök egy példányának a budapes-

37 Fotója az MNG Adattárában „(újvidéki?)” megjelöléssel. 22130/1984. A festményt 1899 szeptemberében leplezték le. Erzsébet királyné emléke. *Magyar Ujság*, 1899. szeptember 12. 3.

38 Carl Pietzner retusált Erzsébet-fotóiról és felhasználásukról bővebben lásd: BORÓVI 2012b. 91–93.

39 A festmény eredeti példánya lappang, Raab által szignált, datálatlan másodpéldánya Erzsébet királyné unokája, Elisabeth Marie Petznek hagyatékának részeként került a bécsi Bundesmobilienvverwaltung tulajdonába; jelenleg a Sisi Museum állandó kiállításán tekinthető meg.

40 *Vasárnapi Ujság*, 1879. április 20. 260.

41 *Vasárnapi Ujság*, 1892. június 12.

42 Jelezve jobbra lent: „*Raab után másoló Augustin M.*” Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr. A talányos szignó a 19 éves Mariskát, Augustin Károly kormánytanácsos, kabineti titkár lányát rejti. Erzsébet királyné arcképe. *Hazánk*, 1899. május 9. 4.

43 Az 1945 után a Képzőművészeti Főiskolának nyersanyagul felajánlott, majd később az Egyesült Államokba kicsempészett festmény történetéről lásd: KOVÁCS 2016. 17.

44 HAUSZMANN 1897. 5.

ti Park Clubban történt elhelyezése után a *Vasárnapi Ujság*.⁴⁵ A királyt Zala az élő modell után mintázta.⁴⁶

A királyné hosszú évek után első és egyben utolsó magyarországi, magyar díszruhás közszereplése a millenniumi ünnepségsorozaton való megjelenés volt 1896-ban. Többek közt az országgyűlés hódolatának fogadásakor jelent meg férje oldalán fekete díszmagyar öltözékben – Erzsébet a trónörökös halála (1889) után élete végéig szinte kizárólag feketét viselt. Műtermi fényképfelvétel a millenniumi díszruhát viselő királynét ezúttal természetesen már nem örökíthette meg. A Strelisky budapesti műterméből származó fotók, amelyek a királynét a „millenniumi díszruhában” ábrázolják,⁴⁷ több felvétel montírozásával és retusálásával jöttek létre. A királyné fejét Strelisky egy 1863–1864-es Angerer-fotóról kölcsönözte.⁴⁸ Az eredeti magyar díszruháról készült fényképfelvételekkel összehasonlítva úgy tűnik, a montázson látható öltözék a fantázia szülötte. A tényleges ruha és annak kiegészítői a királyné halála után, 1899-ben, Erzsébet lányai, Mária Valéria és Gizella főhercegnő ajándékként a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. 1908-tól a budai Királyi Palotában kialakított Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban nyertek elhelyezést.⁴⁹ Az öltözék a Vár 1945-ös ostroma során megsemmisült vagy elveszett.⁵⁰

Mivel a fiatal, koronázási díszruhás királyné típusa a reprezentatív portrékon már az Erzsébet halála előtti évtizedben rögzült, az életében készült reprezentatív portrékból az emlékművekbe való átmenet szinte teljesen zavartalan volt. Sok esetben a kisebb emlékművek nem mások, mint a királyné életében készült, őt „ideális alakban” megjelenítő – így az emlékművek követelményeinek teljesen megfelelő – szobrok másodpéldányai. Leggyakrabban Zala vagy Strobl Alajos,⁵¹ esetleg Viktor Tilgner büsztjének⁵² példányaival találkozunk. Így állították fel például 1902-ben a Fejér vármegyei Cecén Zala korábbi, koronázási ruhás mellszobrának példányát Erzsébet emlékműveként, Tőry Emil újonnan tervezett, a magyar korona motívumával lezárt szecessziós építészeti keretében.⁵³ A magyar városházák, vármegyeházák posztumusz Erzsébet-portréi – ahogy Vastagh gyulai és újvidéki festménye esetében már láthattuk – is általában ezt a típust követik.

A királyné posztumusz portréinak éppen emiatt sajátos csoportját képezik azon ábrázolások, melyeket a király rendelt meg magyar művészekről, hogy azokat ajándékba adja az Erzsébethez utolsó éveiben közel álló, udvari szolgálatot teljesítő hölgyeknek. Benczúr Gyula Ferenczy Idának, a királyné több mint harminc éven át szolgáló felolvasónőjének

⁴⁵ A királyi pár mellszobra a Park-klubban. *Vasárnapi Ujság*, 1899. július 9. 472.

⁴⁶ A királyi pár mellszobra. *Vasárnapi Ujság*, 1897. október 31. 737.

⁴⁷ MNM TF, ltsz. 76.387 – a kartonon 1897-es évszám, a fotón 1898-as szárazbélyegző; ltsz. 56-1933 – nagyobb képkivágás, festett háttér, körbevágva.

⁴⁸ MRAZ – FISCHER-WESTHAUSER 1998. 138. Az eredeti fotó példánya: MFM, ltsz. 90/1994.

⁴⁹ A múzeum történetének eddigi legátfogóbb feldolgozása: VÉR 2013. 344–387.

⁵⁰ A ruháról bővebben lásd: BOROVI 2016. 101–102.

⁵¹ Strobl a széles körben elterjedt mellszobor végleges variációját a források szerint ugyan közvetlenül a királyné halálát követő hetekben mintázta, de már 1888-ban is készített egy (jelenleg nem ismert) változatot. A mellszobor történetének és használatának eddigi legátfogóbb összefoglalása a büszt egy példányának 1901-es kolozsvári felállítására kapcsán: VÉCSEI 2022. 105–116.

⁵² Tilgner még Erzsébet életében mintázott büsztjének egy példánya, amelyet 1899. május 22-én avattak fel Nyirádon, az első volt a királyné halála után emlékére emelt magyarországi köztéri szobrok sorában. Az emlékmű történetéről bővebben lásd: NÉMETH 2022.

⁵³ Erzsébet királyné szobra Czeczén. *Vasárnapi Ujság*, 1903. május 31. 350.

és bizalmasának, illetve Sztáray Irmának, a királynét utolsó éveiben, így halálakor is kísérő udvarhölgynek, Horovitz Lipót özv. Andrássy Aladárné Wenckheim Leontinnak, a királyné mellett a millenniumi ünnepségek idején helyettes főudvarmesternői tisztséget ellátó hölgynek, illetve Maria Theresia von Harrach grófnénak, született Thurn und Taxis hercegnőnek, a királyné utolsó főudvarmesternőjének, Koppay József pedig Festetics Mária grófnőnek, a királyné udvarhölgyének festett Erzsébet-arcképet.⁵⁴ Valamennyi portré az „idősebb” Erzsébetet mutatja: az ábrázolt öltözékek szabása, fekete színe, a hajviselet a királyné által a kilencvenes években hordottakhoz igazodik.

A Ferenczy Idának készült portré⁵⁵ térdkép formátumú, a királynét fekete, az 1894–1896-os divatot követő nappali ruhában ábrázolja. Kezében legyezőt tart, statikus, zárt sziluettű alakja mögött közvetlenül, a képsíkkal párhuzamosan aranybrokát drapéria vagy brokáttapétás fal húzódik. A kép így bizonyos szakrális asszociációktól sem mentes. Az ábrázolt ruha nem maradt fenn, viszont annak a zsebkendő számára készült zsebet záró gombját Benczúr feleségének ajándékozták. A gombot Benczúr tervei szerint készült arany foglalatba foglalták.⁵⁶ Ugyanebben a ruhában jelenítette meg a királynét Róna József is az 1901-ben, Gödöllőn felállított emléksobron.⁵⁷

A Sztáray Irmának festett portré⁵⁸ – amely jelenleg lappang vagy megsemmisült – a Ferenczy Idának festett képhez hasonlóan a fekete-arany színár dekorativitására épült, az 1896-os divatot követő fekete nappali ruhában, de kissé dinamikusabb testhelyzetben mutatta a királynét, a szakrális jelleg így mérsékeltebb volt. Az ábrázolt fekete nappali ruháról a *Vasárnapi Ujság* így írt: „az öltözet szintén szigorún a királyné viseletéhez alkalmazkodik; Benczúr abban a fekete selyemruhában festette le, amelyet a királyné élete utolsó idejében viselt. A vállán asztrakán köpeny nyugszik, a királynénak jelenleg Mária Valéria főhercegnő birtokában levő köpenye szerint festve.”⁵⁹ A festmény forrásértékét bizonyítja az a fotó is, amely a portrén látható ruhát szabóbabára öltöztetve mutatja. A felvétel Ferenczy Ida hagyatékából, a Farkas Archívumból került magántulajdonba 1992-ben.⁶⁰

⁵⁴ Erzsébet királyné arcképei. *Vasárnapi Ujság*, 1899. május 7. 317. A képek reprodukciói az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum tulajdonában is megtalálhatóak voltak. SZALAY 1908. 43.

⁵⁵ MNM TKCs, ltsz. 1861. A festmény Ferenczy Ida letétjeként került az emlékmúzeumba, aki azt 1924-ben a múzeumra hagyta. VÉR 2013. 367–368. A kép az Erzsébet Emlékmúzeum pusztulását követően 1949-ben került beletárolásra a Nemzeti Múzeumba.

⁵⁶ MNM TKCs. 1960.210. A Ferenczy Idának festett portrén látható ruhával kapcsolatos dokumentumokról: SIMON 1988. 49. Kat. 62. (tévés információkkal); LÉGRÁDY Eszter: „Felajánlom a múzeumnak...” *Népszava*, 1964. május 1. 4.

⁵⁷ A szoborállítás történetéről bővebben lásd: VÉR 2006. 64–68. A magyar emléksobrok közt sajátos, a magyar királynéi attribútumokat nélkülöző ábrázolást az indokolhatta, hogy Gödöllőn, hasonlóan a külföldi emléksobrokhoz, elsősorban a királyné egykori ott-tartózkodásának, illetve természetszeretetének állítottak emléket. Azt a hiányérzetet, amely abból fakadhatott, hogy az emléksobron Erzsébetre mint magyar királynéira semmi sem utal, a szobor hátterét alkotó sziklacsoport volt hivatott oldani, melynek csúcására a magyar királyi korona motívumát helyezték.

⁵⁸ A portré korabeli fotóreprodukciókról ismert (MNM TF, ltsz. 4074/1958 Fk; MNG Adattár ltsz. 24245-19, illetve Festészeti Osztály), illetve a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent reprodukció alapján azonosítható. *Vasárnapi Ujság*, 1900. december 23. 853. A regensburgi Thurn und Taxis Kunstsammlung a kép szinte teljesen megegyező példányát őrzi: a festmény valószínűleg műhelymásolat. Regensburg, Thurn und Taxis Kunstsammlung, ltsz. St. E. 492.

⁵⁹ Erzsébet királyné új arcképe. Benczúr Gyula festménye. *Vasárnapi Ujság*, 1900. december 23. 853.

⁶⁰ Egykor F. Dózsa Katalin tulajdonában. F. Dózsa Katalin közlése.

Horovitz számára a *Mücsarnok* című folyóirat tudósítása szerint, „*pompás műtermet rendeztek be a bécsi Burgban és a királynénak számos eredeti ruháját, olajfestésű arcképét és fényképét bocsátották rendelkezésére, hogy nehéz földadatának minél nagyobb sikerrel megfelelhessen*”.⁶¹ Az ugyanazon kompozíció két variánsaként felfogható portrék a királynét a Ferenczy Idának festett Benczúr-képhez nagyban hasonlító beállításban, a Sztáray-portrén ábrázoltra nagyban emlékeztető fekete nappali ruhában, kezében legyezővel ábrázolják, semleges tájháttér előtt.⁶² A fej előzménye ezen esetekben a Ludwig Angerer 1867-es, utolsó Erzsébet-fotójának idősebbé retusálásával készült 1897-es Carl Pietzner-émléklap volt, amely utóbbi a királyné halála után utolsó arcképeként terjedt el széles körben.⁶³ Az 1860-as évekre jellemző hajviseletet a Pietzner-émléklap, és valószínűleg ennek nyomán az Andrássy Aladárné számára festett Horovitz-portré is megőrizte. Az elsőként elkészült, Maria Theresia von Harrach grófnénak ajándékozott változat⁶⁴ – amely jelenleg a Schönbrunn Group tulajdona – a királynét a kilencvenes évekre jellemző hajviseletével mutatják. A festmények Erzsébet-alakja ezekben az esetekben is a fiatalos arc és az 1890-es évekre jellemző öltözék sajátos kompilációja.

Azt, hogy az öt ajándékportré végeredményben inkább felel meg a „világ legszebb asszonya” mítoszának, mint Erzsébet valódi idősebb kori arcának, azt a királynak a Ferenczy Idának szánt Benczúr-portréről mondott véleménye is jelzi: „*Gyönyörű a kép, az alak remek, a fiatalabb korban elképzelt arc hasonlít rá és nagyon kellemes a kifejezése*”.⁶⁵ Paradoxnak tűnik, hogy ezeket, a tulajdonképpen fiktív Erzsébet-képet közvetítő portrékat olyan személyek kapták, akik személyesen ismerték a királynét élete utolsó éveiben. Megállapíthatatlan, hogy a portrékon ábrázoltakban mennyi szerepe van a valódi arc nem-ismeretének és mennyi a szándékolt idealizálásnak. Mindenesetre ezen ábrázolások – főleg a Magyarországon különösen népszerűvé vált háromnegyed alakos Benczúr-kép – is nagyban hozzájárultak a sosem öregedő királyné mítoszának továbbéléséhez.

A Festetics Máriának készült Koppay-portrén⁶⁶ a királyné a Horovitz-képekhez nagyon hasonló fekete nappali ruhában, ezúttal is póztalan egyszerűséggel jelenik meg, ebben az esetben monumentális oszlop mögül előlépve. Az arc forrása itt Carl Pietzner 1897-es, Angerer 1863–1864-es fotója nyomán készült csipkegalléros, enyhén idősebbre retusált Erzsébet-portréja.

Benczúr harmadik önálló Erzsébet-portróját 1909-ben a Nemzeti Casino megrendelésére festette.⁶⁷ Ez volt a királyné szinte egyetlen olyan, nyilvános helyre készült festett

61 A királyné arcképe. *Mücsarnok*, 1898. november 6. 123.

62 A képek korabeli fotóreprodukciói a MNM TF-ban: ltsz. 1133-1933, 1430/1952, illetve 1431/1952 Fk.

63 Az emléklapról bővebben: BOROVI 2012b. 92–93.

64 A festményt Horovitz 1899 tavaszán a Künstlerhaus tárlatán mutatta be. A kiállításon lefotózott festményt a *Wiener Bilder* közölte április 16-i számának címlapján. *Wiener Bilder*, 1899. április 16.

65 Ferenc József levele Katharina Schratt-nak, Buda, 1899. október 23. HAMANN 2000. 112/113. Az eredeti szöveg: „*Es ist ein wunderschönes Bild, die Gestalt vorzüglich und auch das in jugendlicherem Alter gedachte Gesicht ähnlich und mit sehr angenehmem Ausdrücke...*” Közli: BOURGOING 1964. 317.

66 MNM TKCs, ltsz. 1869. A portré a *Das Vaterland* tudósítása szerint 1900 januárjában már a grófnő tulajdonában volt. Hofnachrichten. *Das Vaterland*, 1900. január 26. 5. 1922-ben Festetics Mária az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumnak ajándékozta. VÉR 2013. 367. A kép a gyűjtemény megmentett tárgyaival együtt került 1949 előtt a Várból a Nemzeti Múzeumba. SZVOBODA DOMÁNSZKY 2001. 444.

67 A kép datálásának alapja, hogy keret nélkül szerepel a *Vasárnapi Ujság* 1909-es, Benczúr műtermét bemutató képriportjának egyik fotóján. *Vasárnapi Ujság*, 1909. április 25. 347. A műteremben látható festmé-

portréja Magyarországon, amely idős korában, bármifajta királynéi dísz nélkül ábrázolta.⁶⁸ A festmény motívumhasználatában meglehetősen eklektikus, egészalakos profilportré volt. Erzsébet a Ferenczy Idának festett portrén látható nappali ruhában jelent meg rajta. A szigorú oldalnézetből ábrázolt alak már önmagában is egészen ritka a korszak uralkodóportréi között, ahogyan sajátos a zárt, dekoratív sziluettű alaknak az orosz agár életképszerű figurájával való társítása is. A Ferenczy-portré háttérének szakralizáló jellegű aranybrokát tapétás fala most az ábrázolás bal oldalán, a (neo)barokk reprezentatív portrék architektónikus kulisszáihoz hasonlóan megnyílt, a függönnyel keretezett nyíláson túl parkra és klasszikus épületre engedve kilátást. Az arc felrajzolásához Benczúr egyértelműen Rabending koronázási díszruhás fotószorozatának profilbeállítását hívta segítségül. Valószínűleg a tartás és a kompozíció megalkotásakor is ez inspirálta. A sajátos kép ötletét talán Hermann Klotz szobrának felállítása adta a budapesti Erzsébet Örökimádás-templomban.⁶⁹ A szobor Erzsébet egykori udvari környezetének tagjai: Nopcsa Ferenc főudvarmester, Ferenczy Ida és Festetics Mária ajándékként került „örök hálájuk és legmélyebb hódolatuk jeléül” a templomba. A jellemző, reprezentatív magyaros öltözetű típustól való eltérést valószínűleg ez a személyes kötődés magyarázza. A szobor életnagyságú gipszöntvénye az 1908. január 15-én megnyitott budapesti Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban volt kiállítva.⁷⁰ Az intim, mindeközben ünnepélyes hatású emlékmű lépcsőn lelépve, uszályos nappali ruhában ábrázolta a királynét. További inspirációs forrásként számolhatunk az előző évben befejezett Millenniumi hódolattal, az országgyűlésnek az uralkodópár előtti hódolatát megjelenítő monumentális tablóval.⁷¹ Ezen – eseményképről lévén szó – az idős Erzsébet jelent meg, akinek arcát Benczúr ugyancsak a Rabending-profilfotó nyomán festette meg.

Bár az Erzsébet-kultusz a 20. század folyamán Magyarországon is komoly transzformáción ment keresztül, Rabending „koronázási ruhás” fotói, illetve Benczúr 1899-es, Ferenczy Ida számára festett arcképe napjainkban is a királyné legnépszerűbb ábrázolásai hazánkban. Közismertség szempontjából Franz Xaver Winterhalter 1865-ös, a készülését követő fél évszázadban Magyarországon szinte teljesen ismeretlen báli ruhás arcképe csatlakozott, épp úgy, ahogy a 20. század közepének osztrák Erzsébet-kultusza is átszínezte azt, amit ma az egykori uralkodónéról gondolunk.

---

nyek, így a herceg Esterházy Miklósné Cziráky Margitot kislívával ábrázoló, 1908-as egészalakos portré, illetve Liechtenstein János herceg 1909-re datálható arcképe egyértelműen a megjelenés évére teszi a fotószorozatot. A kép 1909-es datálását erősíti, hogy a TF Koller utódai által készített fotóreprodukcióján is 1909-es szárazbélyegző látható. MNM TF, ltsz. 1428/1952 Fk. A festmény valószínűleg a II. világháború során, a Nemzeti Casinóban semmisült meg. A legutolsó ismert információ róla az, hogy 1935-ben Schönbrunnban, a Ferenc József kiállításon volt kiállítva. KAISER FRANZ JOSEPH AUSSTELLUNG 1935. 40.

⁶⁸ Ugyancsak kivételes Spányik Kornél festménye, amely 1901-ben készült Rimaszombatra, a Gömör-kishonti vármegyeháza nagyterme számára. A festő Benczúr 1899-es, Ferenczy Ida számára festett Erzsébet-portréjának egészalakos változatát hozta létre.

⁶⁹ Az Aigner Sándor által tervezett templom az Üllői út 75. és 77. számú telkén épült fel 1904 és 1908 között. Felszentelésére 1908. szeptember 8-án került sor. Az örökimádás temploma. *Vasárnapi Ujság*, 1908. szeptember 20. 761–762. A templom történetéről bővebben lásd: VÉR 2006. 118–122.

⁷⁰ Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum. *Vasárnapi Ujság*, 1907. december 1. 957–958.; VÉR 2013. 355.

⁷¹ A monumentális festmény, amelyet előbb a Parlamentben, majd a budai Királyi Palotában őriztek, Budapest 1945-ös ostroma során semmisült meg.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNG	Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
MNM TKCs	Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest
MNM TF	Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Fényképtár, Budapest
MFM	Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét
BTM FK	Budapesti Történelmi Múzeum, Fővárosi Képtár, Budapest
JAM	József Attila Múzeum, Makó

SAJTÓFORRÁSOK

- Békés, 1899
Budapesti Közlöny, 1854
Das Vaterland, 1900
Fővárosi Lapok, 1867, 1868, 1869
Fremdenblatt, 1866
Hazánk, 1899
Magyar Ujság, 1899
Műcsarnok, 1898
Népszava, 1964
Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz, 1866
Vasárnapi Ujság, 1867, 1868, 1879, 1892, 1897, 1899, 1900, 1903, 1907, 1908, 1909, 1910
Wiener Bilder, 1899

IRODALOM

- BAKÓ 1999 *Székely Bertalan (1835–1910) kiállítása.* Szerk. BAKÓ Zsuzsanna Budapest, 1999. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1999/2.)
- BERKESZI 1909 DR. BERKESZI István: Temesvári művészek. *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye* 25. (1909): 3–4. 1–144.
- BOROVI 2012a BOROVI Dániel: „Hát még semmi sincs a vásznon?” Fotóhasználat Ferenc József és Erzsébet magyarországi portréin. *Fotóművészet* 55. (2012): 2. 114–123.
- BOROVI 2012b BOROVI Dániel: „A fiatalabb korban elképzelt arc.” Fotóhasználat Erzsébet királyné időskori arcképein. *Fotóművészet* 55. (2012): 4. 90–97.
- BOROVI 2016 BOROVI Dániel: A viselettörténelmi forrásérték problémája Erzsébet királyné magyarországi portréin. In: *Divat, egyén, társadalom. A divattörténelmi tudományos konferencia tanulmánykötete.* Szerk. F. DÓZSA Katalin et al. Budapest, 2016. 91–109.

- BORÓVI 2022   BORÓVI Dániel: *Császárnék találkozója egy kassai festő vásznán*. <https://azensim.hu/csaszarnek-talalkozoja-egy-kassai-festo-vasznan.html> [2024.11.01.]
- BOURGOING 1964   *Briefe Kaiser Franz Josephs an Frau Katharina Schratt*. Hrsg. BOURGOING, Jean de Wien – München, 1964.
- FARBÁKY 2015   FARBÁKY Péter: *Mátyás-templom. A budavári Nagy-boldogasszony-templom évszázadai (1246–2013). Kiállítási katalógus*. Szerk. FARBÁKY Péter et al. Budapest, 2015.
- F. DÓZSA 1990   F. DÓZSA Katalin: Királynék díszmagyarban. *Rubicon* 1 (1990):6. 16–19.
- F. DÓZSA 2012   F. DÓZSA Katalin – SZATMÁRI Judit – SIMONOVICS Ildikó – SZÜCS Péter: *A Magyar Divat 1116 éve*. Budapest, 2012.
- GERŐ 1992   GERŐ András: Egy magyar kultusz: Erzsébet királyné. In: *Erzsébet, a magyarok királynéja. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Szerk. F. DÓZSA Katalin. Budapest, 1992. 7–15.
- GERŐ 2004   GERŐ András: *Képzelt történelem*. Budapest, 2004.
- HAMANN 2000   *Kedves, jó barátném! Ferenc József levelei Schratt Katalinhoz*. Szerk. HAMANN, Brigitte: Budapest, 2000.
- HAUSZMANN 1897   HAUSZMANN Alajos: *A budapesti Igazságügyi Palota*. Budapest, 1897.
- KAISER
FRANZ JOSEPH
AUSSTELLUNG 1935   *Kaiser Franz Joseph Ausstellung. Schönbrunn, Mai – Oktober 1935*. Wien, [1935].
- KOVÁCS 2016   KOVÁCS Éva Marianna: Bruck Lajos: Erzsébet királyné portréja. In: *20 év kincsei. Tárgyak és történetek a gödöllői kastélyban*. Szerk. FALUDI Ildikó. Gödöllő, 2016.
- MÁRKI – BEKSICS
1898   MÁRKI Sándor – BEKSICS Gusztáv: *A modern Magyarország*. Budapest, 1898. (A magyar nemzet története 10.)
- MÁTRAY 1868   MÁTRAY Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai, különös tekintettel a legközelebb lefolyt huszonöt évre*. Pest, 1868.
- MRAZ – FISCHER-
WESTHAUSER 1998   MRAZ, Gerda – FISCHER-WESTHAUSER, Ulla: *Elisabeth. Wunschbilder oder die Kunst der Retouche*. Wien 1998.
- NÉMETH 2002   NÉMETH Andrásné Farkas Gabriella: *Magyarország első Erzsébet szobra Nyirádon*. Nyírad, 2002.
- PÁLINKÁS 2015   PÁLINKÁS Patrícia: *Megoldódott Sisi koronázási fotóinak rejtélye*. <https://mult-kor.hu/megoldodott-sisi-koronazasi-fotoinak-rejtelye-20151229> [2024.05.15.]
- RÓKA 2001   RÓKA Enikő: Egy kultuszkép története. Zichy Mihály: Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál. In: *Zichy Mihály*. Szerk. RÓKA Enikő – CSICSERY-RÓNAY István. Budapest, 2001. 36–44.

- SERFŐZŐ 2022   SERFŐZŐ Szabolcs: Mária Terézia képmásai és „emlékezhelyei” Magyarországon. In: *Mária Terézia emlékkönyv*. Szerk. BÓDVAI András. Budapest, 205–245.
- SIMON 1988   SIMON V. Péter: *Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Budapest, 1988.
- SZALAY 1908   SZALAY Imre: *Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum*, Budapest, 1908.
- SZALAY 1911   SZALAY Imre: *Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum*, Budapest, 1911.
- SZVOBODA
DOMÁNSZKY 2001   SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: Az újkori Budavári Palota belső díszítése. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 29. (2001) 411–455.
- TOMSICS 2015   TOMSICS Emőke: *Kacagány és camera. Az 1867-es koronázás fényképei a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Budapest, 2015.
- VÉR 2006   VÉR Eszter Virág: Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezhelyei tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed* 14. (2006):2.
- VÉR 2012   VÉR Eszter Virág: Újraértelmezett szerepvállalások, avagy Erzsébet császárné alakváltozásai 1866-ban. *Aetas* 27 (2012): 1. 83–104.
- VÉR 2013   VÉR Eszter Virág: *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezhelyei tükrében)*. Doktori disszertáció. Budapest, 2013.
- VÉCSEI 2022   VÉCSEI Hunor: *Magyar nemzeti emlékművek Kolozsváron és Marosvásárhelyen a dualizmus időszakában (1867–1918)*. Doktori disszertáció. Kolozsvár, 2022.

**Hungarian Portraits of Queen Elizabeth.
An Iconographic Outline**

by Dániel Borovi

(Summary)

Although the monarch's wife played no real role in Hungarian and imperial public law in the 19th century, Queen Elizabeth began to appear more and more frequently on the walls of public institutions from the end of the 1860s, when she became politically active. The most common visual source of portraits was Emil Rabending's series of photographs of the empress in Hungarian costume in 1866. After the Austro-Hungarian Compromise of 1867, Elizabeth did not play an active role in Hungarian public life, although she continued to make gestures. No photographs of her were taken from the late 1860s. Images of a young Elizabeth in Hungarian dress became increasingly common in Hungary. Thus, after her death, the transition from representative portraits to memorials was almost uninterrupted. Among the posthumous portraits of the Queen, the paintings commissioned by the king from Hungarian artists as gifts for Elizabeth's former ladies-in-waiting are exceptional. All are of the elderly 'civilian' queen, and Gyula Benczúr's portrait for Ida Ferenczy has become one of the best-known images of Elizabeth in Hungary.